

HAMAR PÉTER „Debrecenbe kéne menni...”

Magoss Olga felbukkanása Móricz Zsigmond életében

A szabad-függő beszédet látta alkalmasnak arra Móricz Zsigmond a *Míg új a szerelem* című regényében, hogy szembesítse az olvasót szobrász-főhőse életfilozófiájával, pontosabban szólva annak egyik fontos elemével. Ez így szól: „S ő egy nagyon különös lény: neki egy nő a világa. Az ő lelki élete egy nő határáig terjed ki. Sohase volt több nőbe szerelemes, csak egybe, s ebben az egyben meg akarta találni minden vágyát! Sőt több: attól az egy nőtől várta a művészi kiteljesedést.”¹ Ez a stíluseszköz a maga kétfelé irányultságával nemcsak Dús Péternek a nőkhöz való viszonyát fejezi ki, hanem egyúttal Móriczét is, és az azonosítást azért tételezhetjük biztonsággal, mert kulcsregényről van szó, amelyben a főhős alakjának megformálásához önmagát tekintette modellnek az író.

A kinyilvánított életem azonban működésében korlátozottá válik, amikor – megszűnően a szerelem – a „minden vágy” teljesülése ellehetetlenül, s a művészi kiteljesedés biztosítékául már csak egy másik nő, egy újabb szerelem ígérhet garanciát. Ilyen lépésváltásra Móricz először akkor kényszerült, amikor a Jankával kötött szövetsége felbomlott.

Húsz éves házassági évfordulójukhoz közeledve, 1924 végére a foszladozó érzelmi szálak pattanásig feszültek az író és felesége között. Egy indulatos vitát követően Móricz december 5-én elutazik Debrecenbe. Szándéka szerint egy hétre, amiből végül több mint egy hónap lesz. Innen írja meg december 8-án Udránszky Sándor ügyvédnek válási szándékával kapcsolatos levelét, benne azzal a sok igazságot tartalmazó, ugyanakkor a vádat erősen eltúlzó mondattal: „Én az írói foglalkozásomban sohase kaptam a feleségemben más segítséget, mint hogy úgy féken tartott, hogy ellene szegültem s az ellene való dühömet írtam meg.”² Megérett benne jócskán a szakítási szándék. A nyakán érezte Janka egyre szorosabbra fogott gyeplőjét, amit már túrni nem tudott, és a Simonyi Máriával felemásan alakuló kapcsolata is nyugtalanítóan hatott rá.

A címis városba kizárólagos munkaeszköze, az írógépe nélkül érkezik, mert Janka nem engedte, hogy magával vigye. A Bikában szobát foglal magának. A tényeket jól ismerjük. Rendkívül gazdag, néha az aprólékosságig menő a háttér-irodalom, és er-

¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Míg új a szerelem*. Budapest, 1963. Magyar Helikon, 458.

² MÓRICZ ZSIGMOND: *Naplók 1924–1925*, Budapest, 2010. Nórán Kiadó, 209. [MÓRICZ, 2010.]

ról a korszakról rendelkezésünkre állnak az író naplójegyzetei, kiegészülve az ismert levelekkel. A különböző forrásokból származó mozaikkockákat szinte hézagmentesen össze lehet illeszteni, ám azt a lelkiállapotot, amely Móriczban kialakult, csak sejteni tudjuk. A magával cipelt sokféle érzelmi impulzus beláthatatlan intrapszichikus örvénylést indukálhatott benne. Sejtéseinkből kellene levezetnünk további cselekedeteinek motívumait, bár ez egy pszichológus számára is nehéz leckének bizonyulna.

Az utókort nem is annyira a tények, mint inkább a velük összefüggő morális kérdések foglalkoztatják. Ezekre a dolgok természetéből következően sokféle válasz adható, szigorúbb vagy felmentőbb, az ítéletmondó erkölcsi megfontolásai szerint. Nem elhanyagolható szerepet játszik az állásfoglalásokban, hogy a véleményt formálókat közvetlen vagy közvetett viszony fűzte-e Móriczhoz. Virág lányától, aki 15 évesen volt tanúja szülei ádáz vitáinak, nyilván nem várható elfogulatlan vélemény, ráadásul neki a szüleiéről szóló könyveiben „taktikai” szempontokhoz is igazodnia kellett. Igyekszük több ponton tompítani apja morális vétkeinek súlyát, s ennek érdekében akár a tényeket is néha el-elhallgatja.

Nem céлом itt számba venni, pláne ütköztetni a különböző véleményeket, az pedig végképp nem, hogy az igazságosztó szerepében lépjek fel. A továbbgondolás számára azonban egy szempontot mindenképp szükségesnek tartok megemlíteni, mert a korábbi megnyilatkozások ezt nélkülözték, holott a következtetések levonása szempontjából relevanciája tagadhatatlan. Úgy gondolom, hogy Móricz magatartásának, cselekedeteinek megítélésében, sőt írásai bizonyos hangsúlyainak mérlegelése során is nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk az átlagosnál magasabb libidósintjének, felfokozott szexuális késztetésének. Erről a *Naplók* csak később megismerhető eseteírásai miatt sokáig keveset tudtunk, továbbá a kényes témával kapcsolatos szemérmesség és visszafogottság miatt sem esett elég szó erről a motivikus tényezőről. (Holott például a *Csipkés Komárominét* olvasván sejtettük, hogy az írónak az erotikával kapcsolatosan gazdag tapasztalatai vannak.)

Ha az ember jelentős személyiség naplóját olvassa, nem tudja függetleníteni magát attól a kérdéstől, hogy a szöveg írója szigorúan magánhasználatra vetette-e papírra emlékeit, vagy félszemmél már a nyilvánosság felé pillantott. Explicit választ természetesen hiába várunk. Ám a kérdés bizonyosan előtolakszik, ha elolvassuk Móricz *Naplójának* 1925. február 13-án írt szövegét, amelyben visszaemlékezik a már említett decemberi napra, Debrecenbe érkezésére. Mit gondoljunk róla, nem az íróról, hanem a lelkileg feldúlt emberről, ha *objektív morális mérce* alapján (jelentse ez itt mindenki számára önmaga mércéjét) meg akarjuk érteni, önmagunk számára fel akarjuk dolgozni azokat a reakciókat (érzelmiakat és cselekvésben megnyilvánulóakat), amelyeket a naplóíró köntörfalazás nélkül bevall önmagáról?

Az alább következő naplórészlet az író Budapestre visszatérése után, egy viszonylagosan nyugodt pillanatban született, az indulatos távozás és Janka öngyilkossága között félúton:

„No és most, hogy vagyunk a házassági dolgokkal?

Ha a feleségem ezt látná, megőrülne. Örökre vége volna, öngyilkos lenne?

Én olyan jól megkönnyebbültem a Böskénél.

Reggel Jankát, este Böskét.³ S közben x kilométer távolság.

S közben egy telefon Máriával, amely, úgy látszik, kettészakított valami fátyolt.”⁴

Ki is volt az a bizonyos Böske, teljes nevén Kegyes Böske? Ugyanonnan idézem: „...kis szállodai cseléd, akit kedvessége, titkos bájjossága, rekedt hangjának gyöngédsége miatt december 9-én, az első kritikus kedden megkívántam, s aki szó nélkül lefeküdt azonnal...” Miként utána többször is megtette ezt, ahogy erre a további szövegrészek félreérthetetlenül utalnak, valamint arra is, hogy Móricz fizetett ezekért az alkalmakért. Az íróban felgyülemlett lelki feszültség a testiségbe csatornázódott át, és – ha átmenetileg is – „megkönnyebbült” általa. A helyzet erkölcsi megítélhetősége szempontjából nem szabad elhallgatnunk azt a tényt sem, hogy Böskének „[m]ár nagy a hasa”, a terhesség nyomai jól látszanak rajta.

Az első írás róla – merthogy Móricz folyamatosan érvényesülő szokása volt közvetlen élményeit szinte azonnal témává tenni – a *Pancsi* című tárcanovella. A *Magyarország* közölte,⁵ és a címszereplő alakjában a suszter-férjét elhagyó Böskére ismerhetünk, aki egy mozi előtti beszélgetés során mondja el régi barátnőjének: „Hát... hathónapos vagyok.”

A *Pancsi* jelentéktelen írás. A párhuzamos szerkezet egyik szála a két nő párbeszéde, amelyet meg-megszakít az általuk nézett film cselekményének – nyilván a terjedelem növelése érdekében részletezett – ismertetése. Maga az író sem lehetett elégedett kényszer szülte írásával. Erre utal egy mondata Elek Artúrnak írt levelében: „Egy kis parasztrehányt írok most s közben sok szemetet, mert iszonyú pénztelen vagyok...”⁶ Móricz Virág az *Apám regényében* – szinte elterelő hadmozdulatként – azt írja, „[n]em szállodában lakott akkor”,⁷ és a név említése nélkül szót ejt a „kis sommlányról”, de csak egy többféleképp értelmezhető mondatba burkolva. Az *Anyám regényében* már valamivel bőbeszédűbb. Itt azt közli, hogy „kerített magának egy Pancsit, és (ágyban) tanulmányozta, hogy modellül használhassa a *Pillangó* Zsuzsikájához.”⁸ A zárójeles megjegyzésben érdemes a tájékoztatás enigma-jellegére felfigyelnünk. Ám Móricz Virág visszafogottsága mégiscsak érthető. Az apjáról van szó, akinek kétségtelenül az erkölcsi hitelét rontaná a helyzet teljes feltárásával, a kontrollvesztettség ecsetelésével. A mérleg egyik serpenyőjében ott van tehát egy viszony, s ha ezt bárki elítéli, nem fogja a prudéria vádját a fejére vonni, a másikban viszont ott a *Pillangó*, Móricz legfontosabb műveinek egyike, ami aligha született volna meg eme morálisan alig tolerálható kapcsolat nélkül.

Kétségünk nem lehet, hogy Hitves Zsuzsika regénybeli alakjában döntően Kegyes Böske figurája jelenik meg, bár nem egyedüli modellként. „Hogy ki ez a kis nő, a

³ Ez a mondat erős túlzás. Móricz Budapestről 5-én utazott el, a Böske-epizód pedig 9-én kezdődött, ahogy az a Napló további részében olvasható.

⁴ Uo. 25. II. 13., 283.

⁵ MÓRICZ ZSIGMOND: *Pancsi*. Magyarország, 1924, 276. sz.

⁶ Móricz Zsigmond levele Elek Artúrnak, 1924. december 23. In: MÓRICZ, 2010. 683.

⁷ MÓRICZ VIRÁG: *Apám regénye*. Budapest, 1979. Szépirodalmi Könyvkiadó, 276.

⁸ MÓRICZ VIRÁG: *Anyám regénye*. Budapest, 1988. Szépirodalmi Könyvkiadó, 340.

Pillangó örökre megőrzi, igyekeztem – írja Móricz a *Naplójában* – oly híven adni szerelmének vonalát, ahogy az élete kitermelte. Fölgazdagítva Mária rabló-egyéniségével, szilaj energiájával s Janka családtermelő nyugalmanak nemességével.⁹

A Debrecenben írásba menekülő Móricz számára a Kegyes Böske-kapcsolat fizikai és szellemi értelemben is szelepként működött belső feszültségeinek levezetésében, de intrapszichikus konfliktushalmaz, a tudatos és tudattalan motívumok harca újratermelik benne a feszültséget, folyamatosan fönntartva a stresszállapotot.

Az én-tartalmak kiéleződésének nemcsak a Jankától való elidegenedés tudata és a Simonyi Máriához fűződő vonzás-taszítás különös kettőssége volt a forrása, hanem gyermekeinek helyzete is komoly lelkiismeret-furdalással tetézte ezt. Tudta, hogy a karácsonyra küldött három ajándék-ködmönnel a megromlott viszony nem orvosolható, ugyanakkor a szülői szeretet a fizikai távolság ellenére elevenen élt benne. S mivel ennek csak korlátozott jelét adhatta, például Virágnak december közepe táján küldött levelében,¹⁰ aggodalmai újabb feszültségforrásként működtek a jelentősen összekuszálódott érzelmhalmazban. Lányának válaszlevele, amit a gyerek anyja tudta nélkül írt,¹¹ csak növelte fájdalmát.

Karácsony előtt így foglalja össze állapotát barátjának, Elek Artúrnak írt levelében: „Iszonyú gyötrelmek között vagyok egyszerre két máglyán égni...”¹²

Mind ezek közepette valószínűleg eszébe jutott, hogy nem bízhatja az időre a megoldást, magának kell megteremtenie azt a nyugalmat, amely az íráshoz szükséges számára, de ehhez lelkijére kevésnek bizonyult. Azt azonban világosan látta, hogy olyan kollíziós pont keletkezett az életében, amilyent még sohasem élt át, ám azt a veszélyt nem érzékelte, vagy nem vette eléggé komolyan, hogy a tragédia árnya rávetült életére. Néhány nap múlva, december 13-án a véletlen elébe sodor egy asszonyt, akin megakad a szeme. A találkozássra Ady Endre testvéröccsének, Ady Lajos tankerületi főigazgatónak a lakásán kerül sor, ahová mindketten vacsoravendégként érkeznek. A komor hangulatú Móriczot a társaságban kevesen ismerték, annál inkább a hölgyet, akinek a visszafogott, tartózkodó magatartása nem lepett meg senkit. Ady Lajosné ötlete volt, hogy a tánc idejére leülteti őket egy kis beszélgetésre. „– Mulattasd egy kicsit ezt az öreg Zsigát!” – hangzott a kérés Kardos Gézáné Magoss Olgához, aki katonatiszt férjét az I. világháború második esztendejében veszítette el.

Az özvegy visszaemlékezésében¹³ részletes leírását kapjuk ennek a 32 éves asszonynak és a 45 éves „öreg” író közötti társalgásnak. A mindig témára éhes Móriczot leginkább a férj halálának körülményei érdekelték, és főleg az, miként élte meg beszélgetőpartnere személyes tapasztalatként a holttest exhumálását és hazaszállítását Galíciából. A *Napló*ban az előző napi vendégeskedésre vonatkozóan csak szűkszavú bejegyzés olvasható:

⁹ MÓRICZ, 2010. 282.

¹⁰ Móricz Zsigmond levelei. I. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta F. Csanak Dóra. Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó, 166–167., [MÓRICZ, 1963.] (továbbiakban: Levelei)

¹¹ Móricz Virág levele Móricz Zsigmondhoz, 1924. december 25. In: MÓRICZ, 2010. 690–692.

¹² Lásd: 5. jegyzet, 682.

¹³ Részleteit közli F. Csanak Dóra a Móricz Zsigmond Levelei I. kötetének jegyzetei között, 387–388.

„Debrecenbe kéne menni...”

„Az este ezt kérdezte egy asszony a társaságban:

– Miért ír mindig parasztokról?

– Őszinte érzésekkel élnek. Mint a tiszta fém, nincsenek ötvözve úgy, kulturális anyagokkal.”¹⁴

Cséve Anna, a *Naplók* mindenese a lábjegyzetben megjegyzi: „Az író valószínűleg Magoss Olga kérdését idézi.”¹⁵

A beszélgetőtársak másnapra közös programot terveznek, ami megvalósul: megnézik a debreceni festőművészek kiállítását. Olga nem egyedül jön a találkozóra, elkíséri Margit nővére is.

Arról, hogy milyen gondolatok foglalkoztatták Móriczot a két találkozás során, csak egy későbbi naplóbejegyzésből szerezhetünk tudomást:

„Olgának azt mondhattam volna:

– Maga az első nő, akivel ily intimus hangon beszélek, és mégse vagyok szerelmes. De olyan jól érzem maga mellett [!], mintha az lettem volna magába. Mintha haza jöttem volna.

Nem mondtam, mert csak ma jutott eszembe, de valahogy így van.”¹⁶

A „ma” nem melleleg április 2-át, Janka halálának napját jelenti. Ám az író és Olga újabb személyes találkozására csak jóval később kerül sor.

Janka 1925. március 30-án megírja harmadik búcsúlevelét és veronállal megmérgezi magát. (Az első öngyilkossági kísérletére 1924. augusztus 14-én, a másodikra 1925. január 11-én került sor.) Elhatározásához, a végzetes döntéshez Móricz *Gaea* című írása adta a végső impulzust. Március 27-én olvasta el, és elementáris indulatot váltott ki belőle. Drasztikus megjegyzését férje jegyezte be a *Naplójába*: „Addig nem tudott megírni ilyen baszást, míg a kurvával nem volt.”¹⁷ (Megjegyzése Simonyi Máriára vonatkozik.)

Janka április 2-án, élet-halál között lebegve, eszméletlen állapotban fekszik otthon, férje mellette van, és időnként megjegyzéseket ír a *Naplójába*. Az elsőt hajnali fél 6-kor, ezt további tíz követi, az utolsó pedig, amely a halál tényét nyugtázza, háromnegyed 4-kor kerül papírra.

A mindennapok embere számára nehezen felfogható, hogyan képes valaki ilyen kritikus pillanatban, a háttérben fenyegető halál biztos tudatában, pattanásig feszült idegállapotban időről időre elvonatkoztatni a helyzettől, és meditatív, fegyelmezett mondatokat gépbe írni, mérlegre téve a múltját. Az állandó íráskényszerben élő Móricz ugyanis ezt teszi. Rapszodikus szöveg kerül a papírlapokra, de ez inkább csak megszerkesztettségében, kevésbé a gondolatok kifejtettségében érhető tetten. Olyan érzelmi skálán játszik itt, amely az olvasóban a sajnálattól a megvetésig terjedően moz-

¹⁴ MÓRICZ, 2010. 226.

¹⁵ Móricz Virág az Apám regényében ugyancsak idézi ezt a bejegyzést, de minden kommentár nélkül. 276.

¹⁶ MÓRICZ, 2010. 370.

¹⁷ MÓRICZ, 2010. 356.

gósítja az érzelmeket. Az utolsó bejegyzés tragikusan gyönyörű, katartikusan felemelő, megrendítő hatása alól nem lehet kivonni magunkat.

Eddigi életét összegző számvetése – ezt még a délelőtt folyamán írta – úgyszólván tűpontos:

„A boldogságra vivő szerelem tüzét kiéltem 20 év alatt, és boldogtalanság lett az ára.

A kárhozatra vivő szerelem tűzvéstét kiégtem tavaly óta, és kínlódás volt a díja.

Nyugodt, megértő életben még nem volt részem.”¹⁸

Az első mondat Jankára utal, a második Simonyi Máriára. A kérdés az, hogy a harmadik pusztán összegzés-e, vagy benne van már az előre pillantó ember tekintete. S ha igen, Magoss Olgára vonatkozik-e. Abból, hogy a reggeli órákban írt szövegben részletesen kitér a debreceni asszonyra, bizvást gondolhatjuk, hogy igen:

„De van, akit feleségül lehetne venni. Magoss Olga, a debreceni polgármester lánya. Özvegy asszony, 32 éves. [...]

Barna, erősen kreol, barna szemű. Komoly, együgyű ízlésű, rendes ember. Vagyontalan, nem költekező. Jó családanyának alkalmas, de van benne némi művészi érzék, passzióból iparművészi iskolát végzett, s talán írófeleségnek is beválik.

A gyerekeknek lenne jó ő. Családi, társadalmi helyzete, nemes, komoly egyénisége – póztalan, tiszta erkölcsi felfogása. Szép, egészséges életet és harmonikus békét ígér.

Remélem, olyan viharokat nem, mint a másik két nő, bár isten tudja. Skroflis. Az álla alatt súlyos sebhelyek. Ki tudja, milyen idegéllete van titokban, válságok közt.

Bár nagyon szép kórképet mondott el magáról. Kicsit sokat foglalkozik magával.

Hogy szerelmes leszek-e bele? oly lázas, mint ez a kettő volt, soha. De nyugalmas, jó érzést érzek mellette, s ő is helyes és meleg vonzódást jelez.

A cukrot nagyon szereti. A feleségem életében nem evett még annyi cukrot, mint ő a két találkozásunk alatt.”¹⁹

Ahogy Bánk bán nem tudta elszakítani a Melindához kötődő „tündéri láncokat”, Móricz sem a Jankához fűződő érzelmi kötelékeket. Ugyanakkor az Olga-jellemzés szentvtelen hangja is a feleségétől való érzelmi eltávolodást igazolja, s nyomában a minden mindegy fásultsága sejlik fel. Nem a debreceni asszonyhoz fűződő érzelmeit hangsúlyozza itt, hanem a nyugalomra áhító, jövőt tervező férfi, a gyermekeire is

¹⁸ MÓRICZ, 2010. 370.

¹⁹ MÓRICZ, 2010. 368–369.

„Debrecenbe kéne menni...”

tekintettel levő apa belátását. Olgát megütné a guta, ha olvashatná ezt a róla szóló portrét az „együgyű ízlésű” minősítéssel, ami ráadásul igazságtalannak is bizonyul a későbbiek tükrében.

Janka halála után a rokonság Lilit, a legkisebb lányt magával vitte, Móricz pedig Gyöngyivel és Virággal, vigasztalódni és felejteni, Olaszországba utazott. Rövid ideig tartózkodtak itt, közben egy magyar család vendégei is voltak Velencében. Az író a jövő foglalkoztatja változatlanul, és a kiutat keresvén az Arno partjáról levelet küld Máriának:

„Mária, Mária, Máriácska, Majácska, Májuska

Kedves,

Itt ülök Firenzében az Uffizi árkádjai alatt, ma egyedül, árván, szomorúan, élő test még a hideg kőpadon. Egyedül, hogy végiggondoljam szomorú életemet s Magát...”²⁰

A levél azt bizonyítja, hogy Móricz tervei közt első helyen a Simonyi Máriával való kapcsolat szorosabbra fűzése áll, de nem feledi Olgát sem, akit – biztos, ami biztos – az „egy nő” programban reális opciónak tart. Képeslapot küld neki Firenzéből, amelynek a hátoldalán az április 20-iki dátum alatt mindössze ennyi áll: „Kézcsókkal Móricz Zs.”²¹

Emlékeztető? Életjel? Szándéknyilatkozat?

Valószínűleg Móricz maga is bizonytalan volt a választ illetően. Várakozó álláspontra helyezkedett, remélve, hogy az idő majd megoldja a helyzetet.

²⁰ MÓRICZ LILI: Kedves Mária! Móricz Zsigmond levelei Simonyi Máriához. Budapest, 1979. Magvető Könyvkiadó, 131.

²¹ MÓRICZ, 1963. 175.